

Myśliński, Jerzy

"Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii", Ryszard Terlecki, Wrocław 1990 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 35, 196-198

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław 1990, s. 262 ilustr., indeksy; Monografie z dziejów oświaty pod redakcją Józefa Miąso, t. XXXIV

Po monografii Leszka Zasztowta¹ rozprawa Ryszarda Terleckiego, przedstawiona Radzie Naukowej Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN jako praca habilitacyjna, wypełniła poważną lukę w historiografii oświaty polskiej doby zaborów. Ten ważny temat podjął historyk oświaty, wcześniej zajmujący się okresem drugiej wojny światowej oraz oświatą w polskich środowiskach wychodźczych po 1939 r.

Problem oświaty dorosłych i popularyzacji nauki w autonomicznej Galicji został ledwie dotknięty przez nielicznych autorów, nie zostały też dotąd opracowane szczegółowe monografie długowiecznych galicyjskich organizacji oświatowych, a i dzieje oświaty tej części Polski w dobie autonomii mają bardzo wiele luk. Ogrom materiału narzucił autorowi formułę rozprawy, która musiała ogarnąć całość problematyki zarówno, jak i, proporcjonalnie do wagi opisywanych poczyniń, scharakteryzować poszczególne problemy i tematy szczegółowe. Stosownie do przyjętych ram konstrukcyjnych musiał też autor zaplanować kwerendy w taki sposób, by nie wchodzić bardzo głęboko w drugorzędne szczegóły, z drugiej zaś — uchwycić to, co w prezentowanej działalności oświatowej było najważniejsze. Wszystko to musiał rzucić zarówno na ogólne tło historyczne, jak i na najistotniejsze dokonania w dziedzinie oświaty ogólnej, mieszczącej się w strukturach państwowych i autonomicznych. Sądzę, że w tej sytuacji wybrał najbardziej optymalne rozwiązanie konstrukcyjne i dobrze dopasował doń zasięg kwerend źródłowych. W miarę możliwości starał się też wyczerpać wiedzę zawartą w ogłoszonych drukiem opracowaniach, nawet przyczynkarskich, ale i tu musiał kierować się rozsądnym wyborem, jako że trzeba było wykorzystać nie tylko prace historyków oświaty, ale także plody innych subdyscyplin historycznych, takich jak historia społeczna, polityczna, dzieje kultury, nauki, prasy i inne, że nie wymieniam odrębnie historii poszczególnych gałęzi wiedzy. Nie pominął przy tym opracowań zawartych w publika-

cjach bibliograficznych, biograficznych, encyklopediach specjalnych, np. poświęconych edytorom itp. Z archiwaliów wykorzystał głównie akta Archiwum m. Krakowa, polonika z b. archiwaliów wiedeńskich oraz (marginalnie) akta Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kiedy przygotowywał pracę, nie mógł jeszcze skorzystać z archiwaliów lwowskich, w szczególności z akt Namiestnictwa, które, jak sądzę, wzbogaciłyby materiał wyjściowy. Być może także selektywna kwerenda w działach rękopisów bibliotek: Jagiellońskiej i Ossolineum mogłaby przynieść pewne rezultaty. Jednakże podstawowym źródłem była dla autora prasa galicyjska oraz oficjalne publikowane sprawozdania organizacji parających się oświatą dorosłych i popularyzacją nauki.

Nie dostrzegłem poważniejszych luk, gdy chodzi o wykorzystanie literatury przedmiotu. Sądzę jedynie, że znacznie ułatwiłoby autorowi pracę nad źródłami zaznajomienia się z monografią Urszuli Jakubowskiej², która scharakteryzowała prasę narodowo-demokratyczną w dobie zaborów. Popularyzacyjna działalność socjalistów na początku XX w. jest przedmiotem dociekań Danuty Adamczyk³; wcześniejszą chronologicznie epoką zajmowała się Wacława Sokołowska. Sporo dałaby lektura dwutomowej biografii Jana Ludwika Popławskiego autorstwa Teresy Kulak⁴ oraz artykuły i ogłoszona już po napisaniu tej rozprawy praca Jana Bujaka na temat popularyzacji książek w prasie galicyjskiej XIX wieku. Z niejasną sprawą ujęcia w pracy problematyki Śląska Cieszyńskiego wiąże się sprawa pominięcia publikacji Andrzeja Stępnika⁵. Wprawdzie tytuł rozprawy głosi, iż dzieło dotyczy Galicji (ściślej: oświaty polskiej w Galicji), ale w poszczególnych rozdziałach jest

² U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa—Łódź 1988.

³ D. Adamczyk, *Wydawnicza i kulturotwórcza działalność Spółki Nakładowej „Książka” 1904-1914. Z dziejów wydawnictwa PPS*, Warszawa—Kraków 1988 i inne publikacje tej autorki.

⁴ T. Kulak, *Jan Ludwik Popławski 1854—1908. Biografia polityczna*, Wrocław 1989.

⁵ A. Stępnik, *Kwestia narodowa a społeczna na Śląsku Cieszyńskim pod koniec XIX i na początku XX wieku (do 1920 roku)*, Katowice 1986.

¹ L. Zasztowt, *Popularyzacja nauki w Królestwie Polskim na tle dyskusji teoretycznych przełomu XIX w.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1983, t. XXV.

sygnalizowana też działalność oświatowa wśród ludności polskiej Śląska Cieszyńskiego. Niezbyt precyzyjnie sprawa ta została potraktowana we wstępie, gdzie autor zapowiada, iż nie będzie zajmować się jedynie Polakami na Bukowinie i w centrum Austrii, nie ma natomiast w ogóle mowy o Śląsku austriackim, odrębnym kraju koronnym, którego część zamieszkiwała ludność polska i działalność oświatowa na tym terenie odgrywała wielką rolę; było to bowiem typowe pogranicze narodowościowe i religijne, terytorium o specyficznych warunkach społecznych charakteryzujących się tym, że nie było tam pełnych polskich struktur społecznych (na Śląsku Cieszyńskim dominowały polskie warstwy pracujące w mieście i na wsi, nieliczna polska inteligencja pochodziła głównie z Galicji). Autor wielokrotnie wspomina, jak wielką wagę przykładali galicyjscy działacze oświatowi do działalności na Śląsku.

O konstrukcji rozprawy mogę wyrazić się tylko w superlatywach. Jako wynik szczególnego kompromisu między lawiną informacji a potrzebą ukazania faktów i zjawisk istotnych, powstała monografia, która ma też do pewnego stopnia charakter syntezy, jest jednak równocześnie źródłowym opracowaniem szczegółowym o pionierskim charakterze. Koncentruje się ona na ramach organizacyjnych, formach i metodach działalności oświatowej raczej, niż na upowszechnianych treściach. Nie mogę nie aprobować cezur przyjętych w pracy, choć można było niewielkim rozdziałkiem lub epilogiem skwitować też ostatnie lata autonomii. Przekonuje mnie periodyzacja wewnętrzna tematu, podział problematyki, konstrukcja rozdziałów i podrozdziałów, podoba mi się rekapitulacja poszczególnych fragmentów rozprawy. Niektóre wątki z konieczności powtarzają się, takie ujęcie jednak narzuca opisywana materia.

W tym ujęciu jest jednak kilka luk, które pozwolę sobie omówić. Otóż dostrzegłem brak, szczególnie w odniesieniu do XX wieku, informacji o tym, co moglibyśmy uznać za uzupełnienie edukacji szkolnej w zakresie najnowszej historii Polski, w szczególności dziejów polskich walk wyzwoleniczych w XIX w. i ruchów społecznych na ziemiach polskich, pomijanych lub zdeformowanych w programach szkół państwowych. Znajdowały one poczesne miejsce w pro-

gramach samokształcenia legalnych lub półlegalnych organizacji młodzieży socjalistycznej i narodowej. Warto było zwrócić uwagę na ogólnopolskie aspekty tej działalności. Jeśli chodzi o formy i metody działalności oświatowej, można było także skrótowo odnieść się do tego, co działo się za miedzą, wśród Czechów i południowych Słowian, co mogłoby wyjaśnić genezę niejednej galicyjskiej inicjatywy oświatowej. Warto było szerzej potraktować rolę organizacji turystyczno-krajoznawczych, zwłaszcza związanych z Podhalem. W zakończeniu pódne mogły by się okazać rozważania autora na temat modelu działacza oświatowego, jaki wykształcił się w Galicji w porównaniu z analogicznym typem działacza w zaborach rosyjskim i pruskim.

Podzielał niemal wszystkie ogólne sądy zawarte w rozprawie. Odnoszę jednak wrażenie, że autor, pisząc o działalności oświatowej w XX wieku zbyt wiele zasług przypisuje narodowym demokratom i socjalistom (słusznie zwracając uwagę na zbytne upolitycznienie tej działalności), nie doceniając roli odegranej przez tzw. demokratów bezprzymiotnikowych, którzy przez cały okres autonomii byli czynni na opisywanym polu. Radykalna ich część wcale nie koniunkturalnie łączyła się z socjalistami i ludowcami, widziała bowiem w tych masowych na owe czasy ruchach społecznych możliwość szerszego oddziaływania. No i wreszcie postulat niemal nie do spełnienia: czy możliwa jest próba odpowiedzi na pytanie o skutki społeczne działalności oświatowej w Galicji? Nie wydaje się, by można się było pokusić o bardzo precyzyjne oceny, ale sądząc po wzorcach wykorzystywanych potem w Polsce niepodległej, rola tej działalności wydaje się być ogromna. Jeden tylko przykład może zaświadczyć, jak wiele zaczerpnięto z doświadczeń galicyjskich: międzywojenne TUR, socjalistyczna organizacja oświatowa budowana była bez wątpienia na wzorach opisywanych w tej książce; budowali ją ludzie, którzy przed 1914 r. tam właśnie zdobyli doświadczenie.

Praca napisana jest bardzo dobrym językiem; mimo nasycenia szczegółami, jest ona wyjątkowo łatwo czytelna. Nie znalazłem w niej też zbyt wielu pomyłek typu wadliwej pisowni nazwiska (np. ks. Kazimierza Zimmermanna na

s. 196 i 205), a to zapewne dzięki skrupulatnemu sprawdzeniu wszystkich nazwisk i nazw oraz miejscowości, ujętych następnie w bardzo ułatwiające korzystanie z książki indeksy. Dzieło zawiera też dwa streszczenia obcojęzyczne i ilustracje, te ostatnie jednak fatalne technicznie.

Reasumując, raz jeszcze stwierdzę, iż otrzymaliśmy bardzo potrzebną książkę, pojemną

treściowo, znacznie rozszerzającą a przy tym też systematyzującą naszą dotychczasową ułamkową wiedzę o popularyzacji nauki i oświacie dorosłych w polskim Piemencie – autonomicznej Galicji.

Jerzy Myśliński

Schooling, educational policy and ethnic identity. Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850-1940. T. I. Pr. zbior. pod red. Janusza Tomiaka; współpraca redakcyjna: Knut Eriksen, Andreas Kazamias, Robin Okey. Dartmouth-New York 1991, European Science Fundation, ss. 427.

Przygotowana pod kierunkiem Janusza Tomiaka praca zbiorowa *Schooling, educational policy and ethnic identity* powstała w ramach szerszego programu badawczego Europejskiej Fundacji Nauki. Przedmiotem tych studiów była relacja między państwami i rządami a mniejszościami społecznymi (narodowymi, religijnymi, kulturowymi) Europy okresu 1850-1940. Uczestniczący w tym przedsięwzięciu specjaliści różnych dyscyplin nauk społecznych i humanistycznych podjęli wiele szczegółowych tematów, jak np. życie religijne mniejszości, prawo narodów do własnego języka, formowanie się narodowych elit czy też problem wpływu urbanizacji na identyfikację etniczną.

Przyjęta przez europejską Fundację Nauki perspektywa daleko wykroczyła poza wąskie pojmowanie badania historycznego. Zarówno bowiem wspomniany program poznawczy Fundacji, którego całościowe efekty zostaną przedstawione w 8-tomowej edycji, jak i recenzowane wydawnictwo, które jest pierwszym tomem tej serii, zwraca się ku współczesności. Mówi o tym wprost F.M.I. Thomas we wstępie poprzedzającym charakteryzowaną książkę (jest to w istocie wprowadzenie do wspomnianej serii). Wymieniony autor podkreśla, że podjęte próby wejżenia w przeszłość Europy mają oświetlić teraźniejszość, pomóc w zrozumieniu fundamentalnych cech dzisiejszej Europy, odświeżyć to, co łączy i dzieli kontynent zmierzający do zjednoczenia. Tak oto zwrot ku wydarzeniom sięgającym „wiosny ludów” 1848 r. prowadzi do przełomu „jesieni narodów” 1989-90 r.

Edukacja – kluczowy termin przedstawiane-

go tomu studiów – jest postrzegany w rozległym kontekście historycznym i kulturowym, wraz z całą jego złożonością teoretyczną. Przyjęto mianowicie, że edukacja jest cełowym procesem społeczno-kulturowym, w którym bierze udział wiele różnych instytucji, jak: szkolnictwo, określone środki komunikacji i wiedzy (stosowany język, program studiów), specjalistyczna kadra nauczycielska, kontrola oświatowa, administracja szkolna oraz szeroko rozumiana praktyka pedagogiczna. Funkcją tak rozumianej edukacji jest „egzosocjalizacja” (exo-socialization), czyli uspołecznianie przebiegające w obrębie ogółu oddziaływań polityczno-edukacyjnych państwa. Ustalenie to, znacznie poszerzając istniejące w literaturze wąskie i tradycyjne interpretacje zjawisk edukacyjnych, jest efektem uwzględnienia w badaniu historycznym teorii socjologicznej.

Autorami recenzowanego zbioru rozpraw są wytrawni historycy szkolnictwa, oświaty i wychowania zajmujący się studiami porównawczymi, osoby o uznanym dorobku i autorytecie naukowym. Bliższe informacje o tym gronie badaczy zostały przedstawione w zwięzłych biogramach. Istotnym uzupełnieniem wydawnictwa jest także indeks przedmiotowy oraz osobowy. Natomiast zasadnicza część publikacji składa się, poza wstępem (autorzy: J. Tomiak i Andreas Kazamias) i zakończeniem (Knut Eriksen, A. Kazamias, Robin Okey, J. Tomiak) – z 15 rozpraw. Część z nich traktuje o polityce edukacyjnej imperiów, jak Wielka Brytania, Niemcy, Austro-Węgry, Rosja, Turcja (Richard Vincent Comerford, Manfred Heinemann, A. Kazamias, Martti T. Kuikka, Costas P. Kyrris, Józef Mią-